

Portal til den nationale skole i Danmark

Laurits Engelstoft om opdragelse til »Almeenaand og Fædrelandskjærlighed«

Af Rasmus Glenthøj

I slutningen af 1700-tallet var det danske borgerskabs ideer under forandring – de kosmopolitiske trådte i baggrunden. Men stadig indgik dog helstatspatriotisme og kærlighed til den kongelige landsfader i de solide borgerlige holdninger. Et halvt århundrede senere var kærligheden til fødelandet, dvs. til det etniske fædreland, blevet en magtfuld idé i Danmark: den nationale forestilling om danskerne som noget særligt, fordi de var født i landet og havde forfædre her. Det var en national bevidsthed, der hentede næring i landets konflikter med fjenden, først med England 1807-14, siden med holstenere og tyskere. Den var ikke kun krigerisk, den var også kulturel. Den skabte forestillinger om et fællesskab på tværs af provinser og generationer. Opdragelse og skole fik større betydning – hvis opgaven kunne defineres. Historikeren Laurits Engelstoft gjorde forsøget. I 1808 skrev han et bemærkelsesværdigt værk om den nationale opdragelse; det afspejlede og sammenfattede ideer i datidens danske borgerskab – både nationale og egalitære forestillinger. Gennem en offentlig skole ville Engelstoft forme »Nationalkarakterens Eenhed« og lade den nedbryde »alle skadelige Vægge mellem Borgerklasser, idet den forener dem under Opdragelsens fælles Love.«

Nationalopdragelsen

Slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet var skolereformernes tid. Latinskolen blev reformeret i 1775 og igen i 1805-09, børneskolen i 1814. Latinskolens formål var at uddanne gode borgere og kommende embedsmænd. Almueskolen på landet skulle danne børnene til »gode og retskafne Mennesker, i Overeensstemmelse med den evangelisk-christelige Lære« og bibringe dem »de Kundskaber og Færdigheder, der ere dem nødvendige for at blive nyttige Borgere i Staten«. I afsættet var det de liberale kræfter, der havde vind i sejlene, men efterhånden som reaktionen mod den franske revolution satte ind, fik de mere konservative overtaget. Derfor blev ændringerne ikke så vidtgående. En af de større var oprettelsen i 1805 af *Direktion for Universitet og de lærde Skoler*, hvorved det højere undervisningsvæsen blev udskilt fra Danske Kancelli. Direktionens første bureauchef og sekretær var den 30-årige historiker Laurits Engelstoft, der gennem sin viden, sit talent og ikke

Universitetet, skolerne og den offentlige opdragelse i almindelighed var det afgørende omdrejningspunkt i Laurits Engelstofts liv – først som student og senere som underviser, administrator, redaktør og forfatter. Han opnåede både at være dekan for det filosofiske fakultet og rektor for Universitetet samt formand for Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler

mindst sit tætte forhold til direktionens medlemmer – Hertugen af Augustenborg, Daniel Moldenhawer og Ove Malling – snart fik indflydelse på beslutningerne i dette nye organ.¹ Tilknytningen fortsatte for Engelstofts vedkommende indtil 1848, da Direktionen blev nedlagt. Fra 1806 til 1813 redigerede han *Universitets- og Skoleannaler*, der fortsatte i *Efterretninger angaaende Kjøbenhavns Universitet, Sorø Academie og de lærde Skoler*, også under hans redaktion. I 1805 var han blevet lønnet professor i historie og geografi ved universitetet, ifølge C.F. Wegener værdsat af de studerende, bl.a. fordi han tilbød »sin private Veiledning og aabnede gjerne sit Huus for de unge Mennesker.« I 1829 var han i en periode med i redaktionen af det nye *Maanedsskrift for Literatur*.

Omkring 1850 havde dansk kultur fået et nationalt præg. Det var blevet vigtigt, at kunst og videnskab var forankret i dansk og nordisk originalitet eller særpræg. I sin disputats *Smagen og det nationale* (1996) har Flemming Conrad overbevisende skildret denne udvikling med særligt henblik på tilblivelsen af Dansk Litteraturhistorie som videnskabelig disciplin. I 1826 begyndte B.S. Ingemann sine forelæsninger på Sorø Akademi om nationallitteraturen – »en Mangfoldighed af aandelige Kræfter og Frembringelser, som ere Udtryk for en selvstændig og eiendommelig Aand hos dette Folk«. Conrad ser i denne undervisning konturerne af et nyt dannelsesfag. Gennem sine historiske romaner befordrede Ingemann en national bevidsthed til store kredse i det danske folk. Heri indgik en god portion romantik.

Også Nordisk Filologi var blevet interessant, bl.a. gennem Christian Molbechs skrifter *Om Dialecter* (1811) og *Om Nationalsprogets Hellighed* (1815) eller P.E. Müllers *Om det islandske Sprogs Vigtighed* (1813).² Rasmus Rask forsøgte i 1815 – dog forgæves – at blive ansat i Nordisk Filologi ved universitetet. Det særligt danske eller nordiske blev genstand for stor interesse også i discipliner som arkæologi og

kunsthistorie, på sidstnævnte område med N.L. Høyen som samlende figur. Kort sagt fandt en ny national selvbevidsthed udtryk i en politisk og i en kulturel selvstændighed i det 19. århundredes første halvdel.

Hvilken rolle spillede skolens opdragelse i denne udvikling? Ikke nogen stor, hvis man skal dømme ud fra love og forordninger. Men uberørt blev den ikke. I 1808 udsendte Laurits Engelstoft sit pædagogiske hovedværk under titlen *Tanker om Nationalopdragelsen, betragtet som det virksomste Middel til at fremme Almeenaand og Fædrelandskjærlighed*. Det var ikke den første afhandling her i landet om en statslig, national opdragelse af ungdommen, men ifølge Ole Feldbæk det mest prægnante udtryk for denne idé. Heri afspejledes datidens ideer i det danske borgerskab, ikke uden impulser fra udenlandske tendenser. Hos Engelstoft fik de en sammenhæng i det nationale, så de blev bemærket også i den øvrige akademiske verden. I en tid, hvor viden blev specialiseret i fag, opstod behovet for en forbindende almindelse. Engelstoft definerede den som national. Skriftet blev portal til interessen for national kultur i skole og opdragelse. Derfor skal dets hovedtanker præsenteres og spørgsmålet om deres indflydelse i hvert fald rejses. Men allerførst skal et par linjer citeres fra bogens modtagelse i det københavnske establishment.

Tanker om Nationalopdragelsen fik positive anmeldelser. *Kjøbenhavns lærde Efterretninger* skrev således, at »ingen sand Fædrelandsven bør lade [værket] ulæst, [...] ei nogen vil kunne gennemlæse uden at føle sig gennemglødet af den reneste og stærkeste Fædrelandskjærlighed«. P.O. Boisen (1762-1831), biskop og leder af det første præstegårdsseminarium, lod sig inspirere til i 1811 at udgive en fædrelandskatekismus;³ denne blev på kongelig foranledning trykt i 2000 eksemplarer og uddelt som præmiebog i skolerne.⁴ Også præsten Johannes Clausens værk *Pligter mod Staten og Fædrelandet* (1811) var inspireret af Engelstoft. I *Dansk Litteratur-Tidende for 1811* stod der lidt ondsksfuldt: »[at] Begrebet af Fædrelandskjærlighed [...] så godt som heelt er udskrevet af Professor Engelstofis *Tanker om Nationalopdragelsen*, en Bog, som Forfatteren flere Steder har compileret uden at nævne den [...]«.

Forfatteren og hans baggrund

Claus Bjørn beskriver i *Dansk Biografisk Leksikon* (3. udgave) Laurits Engelstoft som en mand, hvis anskuelser hang fast i 1700-tallets forestillingsverden. Det er ikke forkert. Engelstoft blev aldrig romantiker – et citat kan illustrere, skønt ikke bevise det: »Dr. Steffens foragter alle mennesker undtagen Oehlenschläger, som han ogsaa har gjort gal«.⁵ Engelstoft yndede at skrive latinske digte, han var en tro dyrker af klassisk lærdom, men tilhænger af undervisningssystemets reform. Claus Bjørn hævder, at hans patriotisme ikke var af den samme slags, der kom til at præge 1800-tallet. Det er ikke helt rigtigt. Engelstoft gav nok udtryk for en statspatriotisme, men samtidig argumenterede han for, at fædrelandet måtte bygge ikke blot på et fødselskriterium (jus soli) men også på et afstammingskriterium (jus sanguinis). Claus Møller Jørgensen fremhæver Engelstofis *Tanker om Nationalopdragelsen* (1808) og Grundtvigs *Lidet om Sangene i Edda* (1806) som den første formidling af Herder i Danmark.⁶ Engelstofis patriotisme fik en national prægning.

Engelstoft tog teologisk embedseksamen i 1796 og fik året efter universitets guld-

medalje for sin prisopgave om *Kvindekønnets huslige og borgerlige Kaar hos Skandinaverne før Kristendommens Indførelse*. Samme år – 1797 – forsvarede han med held sin afhandling *de Hieronymo Stridonensi*, og opnåede den filosofiske doktorgrad. Herefter fik han støtte til den obligatoriske dannelsesrejse bl.a. fra fonden *ad usus publicos*, vist nok også fra hertug Frederik Christian af Augustenborg (1765-1814).⁷ Hans breve fra det tre år lange ophold i udlandet vidner om et stærkt engagement i pædagogiske og uddannelsesmæssige forhold.⁸

Sammen med vennen, filologen Børge Thorlacius (1775-1829) rejste Engelstoft fra Kiel til tyske universitetsbyer, bl.a. Göttingen, Weimar og Jena. I Weimar mødte de Goethe, digteren Martin Wieland – samt filosofen og sprogforskeren Johann Gottfried Herder (1744-1803). Sidstnævnte fik en smuk omtale i Engelstofts breve. Forbindelsen mellem sprog og nation, der var central i Herders filosofi, havde vakt den unge historikers interesse. I Jena overværede de filosofen Johann Gottlieb Fichtes forelæsninger. 10 år senere holdt Fichte i Berlin forelæsningsrækken *Reden an die deutsche Nation*, et program for den tyske nationalbevægelse. I 1797 opfattede Engelstoft nok Fichte som en nyskabende tænker, men kritiserede hans afvisning af viden om klassisk oldtid som grundlaget.

Fra Tyskland fortsatte de rejsen gennem Holland til det revolutionære Frankrig, hvor Paris blev centrum for deres studier; herfra foretog Engelstoft også rejser til Pyrenæerne og Normandiet. Alt i alt var de to venner 19 måneder i Frankrig. Engelstoft blev optaget af liberale ideer og af planerne for det franske undervisningsvæsen. Han var af den faste overbevisning, at når først freden gav Frankrig mulighed for at realisere planerne om nationalopdragelse og uddannelse, ville det resultere i folkets moralske og intellektuelle »fuldkommenhed«.⁹ Fordomme ville fordufte, mens almen oplysning, borgerdyd og borgerduelighed ville gå deres sejrsgang. Engelstoft hævdede, at Frankrig »snart [ville kunne] kalde sig Verdens Lærerinde«.¹⁰ Eleverne på den polytekniske læreanstalt i Paris blev »sysselsatte med at danne sig til Fædrelandets Gavn og [var] alle varme Tilhængere af Constitutionen«.¹¹ I Frankrig lærte man statsforfatningens grundsætninger og menneskets pligter som menneske og som »CITOYEN«. Det projekt, som Engelstoft beskrev, var det republikanske Frankrigs forsøg på gennem opdragelsen at erstatte religionen med en rousseausk statsborgerskabsfølelse.¹² Den positive fremstilling af Frankrig i Engelstofts breve varierede dog stærkt, afhængigt af hvem modtageren var. Således var omtalen af republikken generelt nøgtern i brevene til hans velgører, gehejmeråd grev Rosencrone; tonen var anderledes begejstret overfor vennerne; her roste han blandingen af stænderne som »en af Revolutionens gode følger«.¹³ På tilbagevejen fra en botanisk rejse i Pyrenæerne skrev Engelstoft til Thorlacius i Paris: »Belav Jer paa at modtage en solbrændt og snart sanculottisk Landsmand i Eders gamle Kreds«.¹⁴

I 1800 vendte Engelstoft hjem til Danmark, og med sig tog han ideerne om en national borgeropdragelse. Hans betagelse af de revolutionære og egalitaristiske franske ideer lagde i første omgang en dæmper på hans akademiske karriere. Hjemme i København havde rygtet fortalt, at Engelstoft var blevet en »Demokrat«, hvilket fik universitetets patron – hertugen af Augustenborg – til at indtage en afventende holdning over for hans fremtidige muligheder ved universitetet.¹⁵ Derfor måtte Engels-

toft i første omgang tage til takke med en ansættelse som lærer ved Schouboes Institut. Det var her, han i 1802 udgav *Om den Indflydelse, Opdragelsen, især den offentlige, kan have paa at indplante Kiærlighed til Fædrelandet. Et Statspædagogisk Forsøg*,¹⁶ der blev vel modtaget. Dette værk var slet og ret et forsøg på at tilpasse den republikanske borgerdyd til de enevældige danske forhold.¹⁷ Værket var inspireret af italieneren Gaetano Filangieri og schweizeren Johannes von Müller, begge repræsentanter for en spirende romantik og en stærk fædrelandskærlighed. I bogen fremstod opdragelsen som middel til at danne gode og fædrelandskærlige borgere, for Engelstoft synonymt med gode mennesker. Han var enig med Rousseau, der havde argumenteret for et offentligt uddannelsessystem, der kunne skabe frie, lige og patriotiske borgere.¹⁸

12. aug. 1807, fire dage før krigen med England, rømmede kongefamilien og administrationen København. Laurits Engelstoft rejste, som sekretær i *Direktion for Universitetet og de lærde Skoler*, med hertugen af Augustenborg til Rendsborg, hvor han befandt sig til ind i 1808. Arbejdsbyrden i Holsten var overkommelig, så Engelstoft kunne her skrive sit hovedværk indenfor skoleområdet – *Tanker om Nationalopdragelsen, betragtet som det virksomste Middel til at fremme Almenaand og Fædrelandskjærlighed*. Mens København blev bombarderet og flåden ranet, skrev Engelstoft dette næsten 350 sider lange forslag til, hvordan staten gennem opdragelsen kunne skabe gode borgere. Ideerne var i store træk de samme, som han havde givet udtryk for i skriftet fra 1802. Men der var forskelle. *Tanker om Nationalopdragelsen* var fire gange så lang som *Et Statspædagogisk Forsøg*. I 1808 gik Engelstoft i dybden og underbyggede med eksempler fra græsk-romersk og europæisk historie og filosofi. I 1808 var sproget blevet det vigtigste element i Engelstofts nationale opdragelse – ikke upåvirket af Herder og Fichte.

Engelstofts forestillinger om fædrelandet

Engelstoft ønskede at vække, nære og styrke den fædrelandskærlighed i borgerens bryst, som var moderen til alle borgerdyder.¹⁹ Men hvad forstod Engelstoft ved dette fædreland?

Basalt fandtes der tre forskellige definitioner af fædrelandsbegrebet i datiden – den kosmopolitiske, den statspatriotiske og den etniske.²⁰ Det kosmopolitiske fædreland var det sted, hvor man boede og gjorde gavn. Engelstoft beskrev »*Kosmopolitismen*« som et filosofisk bedrag, kendetegnet ved ligegyldighed og magelighed.²¹ Det statspatriotiske fædreland var helstaten, dvs. monarkiet, alle kongens lande. Hver gang en skribent var tvunget til at konkretisere fædrelandet, så tyede han enten til denne definition eller til dens geografiske ækvivalent – et fædreland *fra Nordkap til Elben*. Enhver anden opfattelse af fædrelandet kunne skabe uvilje hos aristokrati og bureaukrati i den danske helstat. Der fandtes dog endnu et fædreland – fødelandet. Som ordet siger, så var dette det etniske fædreland – hvor man var født og opvokset, og hvortil man var bundet gennem forfædre, skikke og blod. Ofte indledte forfattere deres værker med den statspatriotiske definition, mens selve indholdet dækkede over fødelandet. Om dette har været bevidst strategi er svært at sige. Det var muligt som udtrykt af den norske digter og biskop Johan Nordahl Brun at have

både et naturligt og et statsborgerligt fædreland. Engelstoft kunne betragte »Holsteneren og Nordmanden, Jyden og Siellandsfaren, Fyenboeren og Islænderen som Medlemmer af den samme store Familie, som Slægtninge, som Brødre, som én Faders Børn«. Engelstofts kærlighed til hans holstenske »brødre« havde imidlertid sine grænser. Således lod han sjældent en chance gå forbi til at kritikere tyskere i almindelighed og holstenere i særdeleshed. I *Tanker om Nationalopdragelsen* ses dette ved, at han gang på gang anklager tyskerne for at have ødelagt det danske sprog, fortysket Sønderjylland og introduceret et slavelignende hoveri i det tidligere så frie Norden.²² I tråd med denne holdning skrev han også, at fædrelandet byggede på mennesker, der »har fælles Blod, fælles Stammefædre, fælles Sæder, fælles Sprog, fælles Love; deels Staten selv, som Stat, dens Forfatning og borgerlige Indretning«. Her pegede han frem mod nationalstaten, der ville forbinde ideen om etnisk fødeland med staten.²⁴

Engelstoft ønskede at styrke det danske og det nordiske fællesskab – og at skabe gode danske borgere og mennesker. At han identificerede sig med – og var solidarisk med – hele den danske befolkning var tydeligt. Det har næppe været uden betydning, at Engelstoft var opvokset i Gislum mellem Hobro og Løgstør, hvor han havde leget med bøndernes børn. Men kunne bønder være patrioter? Det kunne de, hvis de slap ud af den uvidenhed, der var et produkt af de slavelignende forhold, som indvandret tysk adel havde skabt for landbefolkningen. Derfor var det opgaven at oplyse om fædrelandet og modersmålet. Oplyste bønder og borgere ville elske fædrelandet både med hjerte og med forstand.²⁵ Engelstoft pegede på tre metoder i den nationale opdragelse.

Om Forstandens og Hiertets Dannelse ved Undervisning

Undervisning var den ene metode til fædrelandskærlighed – påvirkning af børnenes forstand, hjerte og fantasi. På det forstandsmæssige plan handlede det om at udbrede ungdommens kendskab til fædrelandets geografi, historie og modersmål. I disse fag skulle eleverne få bevidsthed om den fælles og varige nationalkarakter. Gennem geografiundervisningen skulle barnet lære, at alle de goder, det forbandt med hjemstavnen, burde udbredes til alle borgere i fædrelandet. Undervisningen skulle lære de unge drenge – Engelstoft omtaler ikke pigers uddannelse – at deres provins blot var en del af statslegemet, og at de var knyttet til andre mennesker, der havde samme sorger, erindringer, ideer, grundsætninger og sæder. Denne form for geografiundervisning, som her blev skitseret af Engelstoft, ville fremme det, der senere er blevet betegnet som det *forestillede fællesskab*.²⁶ Geografiundervisning skulle argumentere for samhørighed mellem mennesker, der aldrig havde mødt hinanden, men dog havde samme fædreland. Den naturlige kærlighed til det nære, til slægten og hjemstavnen, ville blive udstrakt til hele fædrelandet – og til alle landsmænd. Den samme tanke findes i Peder Holsts undervisningsbog *Fædrelandet eller en kort Statistik over det danske Monarkie. Til Brug for Almueskoler* (1809, s. vii). Dette viser en vægtforskydning i fællesskabet fra slægt til nation omkring år 1800 – som foreslået af Ove Korsgaard.²⁷

Det kraftigste middel til at nære almenånden og den gensidige hengivenhed var

modersmålet. Ifølge Engelstoft elskede »en Nation intet høiere end sit eget Sprog; i dette boer saa at sige dens hele Tankerigdom, dens Traditioner, Historie og Moral; dette hører til dens egentlige Selv. Men denne Kiærlighed til Modersmaalet er paa en vis Maade uadskillelig fra Kiærlighed til Borgersamfundet selv«. Konsekvensen var indiskutabel: »Med Sproget falder Nationen, naar den, foragtende sig selv, afklæder sig den Character og den Originalitet, som beroer paa Modersmaalets Vedligeholdelse og Ære«. Herders sprogfilosofi rumsterede i baggrunden. Engelstoft konkluderede, at »Nationalsproget« burde være hovedgenstanden for offentlig undervisning. Dialekterne burde bekæmpes, da der kun skulle være »ét nationalsprog, ligesom Nation[en] er een«. Beherskelsen af modersmålet måtte være en forudsætning for at opnå de vigtigste af borgersamfundets rettigheder, embeder og æresposter.²⁸ Hermed argumenterede Engelstoft i realiteten for at tilføje et sprogkriterium til indfødsretten fra 1776.

Sproget var en afgørende del af nationalopdragelsen. Modsætningen mellem dansk og tysk var her uomtvistelig – illustreret af Engelstoft med eksemplet, at grev Gert af Holsten »tænkte at vænne Jyder til sit Aag ved at ville paanøde dem det tydske Sprog. De Tydske udbredte i Middelalderen deres Sprog saavidt som deres Overmagt«.²⁹ Sprogkampen mellem dansk og tysk i Slesvig blev som bekendt et eksplosivt politisk emne i 1840'erne, af det var allerede følsomt, da Engelstoft udgav sin bog i 1808.³⁰

Ved siden af sproget spillede historien en vigtig rolle i Engelstofts opdragelsesmodel. Alle nationer havde eksempler på ærefulde epoker, mod og patriotisme. »Fædrelandets Historie [måtte] just derfor ogsaa blive det allervirksomste Middel i Opdragerens Haand til at plante og modne enhver Borgerdyd i Ynglingens Hjerte«.³¹ Henrik Horstbøll har hævdet, at Engelstofts historiesyn danner bro mellem det 18. århundrede pragmatisk og det 19. århundredes mere kritiske syn på historien.³² I pædagogisk sammenhæng spillede det pragmatisk nyttehensyn den største rolle. Historien blev af Engelstoft og samtiden betragtet som den store lærerinde. I historien skulle unge mennesker hente stolthed over forfædres bedrifter og nytte af deres erfaringer. Men ikke kun heltedåden på slagmarken skulle være patriotiske eksempler i undervisningen; det skulle også de videnskabelige og kunstneriske landvindinger. De styrkede nationens tillid til egne kræfter, dens kultur, dens oplysthed og i sidste ende dens lykke. »Dåd i fred« var ligeså værdifuld som døden på slagmarken. Ære var »statens helligste mønt«.³³

Nationalhistorien skulle læres ikke blot ved forstandens, men også ved hjertets hjælp. Patriotiske digte og populære nationalsange skulle indgå i undervisningen i fædrelandets historie.³⁴ Sangene især, da musikken havde en »trolddomsmagt over hjertet«. De opflammede til kærlighed og dyd. »[L]es Marseillois« var eksempel på, at en sang kunne få større betydning end den dueligste general i en krig.³⁵ Tanken var ikke fremmed for den tid. Efter slaget på Rheden i 1801 havde biskop N.E. Balle ladet visen om Skærtorsdags-slaget uddele som belønning til flittige skolebørn.³⁶

Kendskabet til fædrelandet skulle række videre end til geografi, sprog og historie. Helt til statsforfatningen – »det politiske Baand, der ved fælles Love samler Mennesker til ét Selskab, een Familie. Thi hvad Blodet er i Familier, det er Lovene i Sta-

ten«. ³⁷ Statsforfatningen udtrykte fællesskabet; landets øvrige love skulle have så få variationer som muligt fra provins til provins og fra stand til stand, da forskellene kunne svække kærligheden til borgersamfundet. Engelstoft ønskede lighed for loven og enhed i staten – og en fælles kultur takket være opdragelsen. ³⁸

Lovene skulle indprentes, så de sad i rygmarven på folk; love gjorde borgersamfundet stabilt og skabte derfor grobund for lykke. ³⁹ Men ungdommen kendte ikke lovene. Specielt slemt stod det til hos almuen. Engelstofts løsning var et forslag om en let fattelig borgerkatekismus, der ville give de unge mennesker – både på land og i by – en idé om statsborgerskabets og fædrelandets goder. Som Engelstoft bemærkede, så havde man allerede forsøgt dette en gang før, nemlig i 1766 med Jacob Badens *Forsøg til en moralsk og politisk Catechismus for Bønderbørn*. Men dengang havde tiden ikke været moden. Imidlertid havde ingen nation et »*skønnere Materialier til en Folkkodex end vi*«. ⁴⁰ Denne katekismus skulle lære den unge hans pligt som borger og overbevise ham om, at hans følelser som patriot stod i forbindelse med denne kundskab. Skriftet burde ledsages af nationalsange og anvendes til læsning i skolen. For de højere skoler skulle der være en håndbog i moralpolitik, der indeholdt de vigtigste og mest fundamentale grundsætninger for samfundets hensigtsmæssige organisation. Engelstoft efterlod ingen tvivl om, at denne organisation indebar, at Danmark var et monarki. Tankerne om denne form for samfundsfagsundervisning var Engelstoft ikke alene om. Allerede i 1795 havde hertugen af Augustenborg i tidsskriftet *Minerva* fremsat forslag om at fremme »*Borgerlige Kundskaber*«, dvs. samfundslære, statsforfatning, lovgivning og erhvervslære. ⁴¹ Som tidligere nævnt blev Engelstofts idé om en borgerkatekismus realiseret tre år senere af P.O. Boisen.

Om Fædrelandskærligheds Befordring ved Hielp af den physiske og militære Opdragelse

I slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet skete der noget med gymnastikfaget. I begyndelsen var inspirationen kommet fra den rationalistiske tyske filantropiske kropskultur, som specielt brødrene Reventlow havde taget til sig. Den bagvedliggende tankegang var en forbindelse mellem moralen og kroppen – eller med andre ord en sund sjæl i et sundt legeme.

Efter slaget på Rheden og Københavns bombardement begyndte gymnastikken at blive mere militaristisk. ⁴² Den centrale person her var teologen Franz Nachtegall (1777-1847). Han havde i 1800 fanget kronprins Frederiks opmærksomhed, da denne overraskende besøgte Nachtegalls institut. Kronprinsen så straks det militære potentiale i gymnastikundervisningen, og Nachtegall opnåede herefter statsstøtte. Også Laurits Engelstoft lod sig påvirke af Nachtegall, skrev i et af instituttets programmer – og tog sågar selv undervisning i svømning her. I 1802 skrev han en afhandling om vikingetidens idræt, fysiske præstationer og kappestrid. ⁴³ Ånden svækkes uden fysisk træning. »*Legemets Svaghed og Langsomhed [...] Dorskhed, Tung-sind, Raadvildhed, og disse ere lige mange Hindringer for Selvtillid, Virksomhed og Standhaftighed*«. ⁴⁴ Fysiske øvelser gav derimod legemet kraft, sjælen styrke, karakteren mandighed, sindet liv og munterhed. Alle disse elementer var afgørende for Engelstoft, da de var forudsætning for »*Nationaldannelsens*« dristighed og pligttop-

fyldenhed. For at give synspunktet vægt henviste han til en række af 1700-tallets »*Philosopher, Opdragere og Læger*«. ⁴⁵ De havde bidraget til en revolution inden for opdragelsesvæsenet, som »*maaskee hos os Danske har gjort heldigere Fremgang end nogensteds*«. Revolutionen havde dog ikke omfattet de fysiske øvelser – den var påkrævet i både privat og offentlig opdragelse. Fysisk og intellektuel opdragelse skulle gå hånd i hånd. Det var statens opgave, da denne var den øverst ansvarlige for nationens dannelse. ⁴⁶

Engelstoft ønskede derfor, at der overalt »*ved Byer, Skoler og Academier*« skulle oprettes øvelsespladser, hvor den fysiske opdragelse kunne finde sted. Deres benyttelse skulle fremmes ved tilsyn, opmuntring og »*selv ved Tvangsmidler, om behøves*«. ⁴⁷ Lediggang, romaner, spilleborde og vellystens templer medførte fordærv og ødelæggelse. Legemsøvelser var ikke »*blotte Midler til de materielle Kræfters Udvikling; de ere tillige et Vehikel for Forstandens Cultur, de er ikke Midler til Tænkkekræftens Skiærpelse alene, de ere ogsaa Sædelighedens Bevogtere*«. ⁴⁸ Derfor ønskede Engelstoft, at staten skulle lovgive på området. Øvelserne måtte sigte til at *befordre Sundhed, Munterhed, Ærekiærlighed, Mandighed, Standhaftighed, Kiærlighed til Borgerdyd, og saaledes blandes med Underviisning i Skolerne, at de baade blev Forfriskelser efter Læretimerne og Belønninger for de Flittige*. ⁴⁹

Fysiske øvelser kunne suppleres af militære, der var strengere; de var »*en væsentlig Deel af Nationalopdragelsen; thi enhver Borger er sit Fædrelands fødte Forsvarer*«. ⁵⁰ Franz Nachtegall og Jacob Saxtorph, forstander på Blaagaard Seminarium, foreslog i 1807 *Den Store Skolekommission*, at Blaagaard Seminarium skulle indføre obligatorisk undervisning i legemsøvelser, så kommende lærere senere kunne anvende dem i deres undervisning. Begrundelsen var, at det ville »*fremme Børnenes fysiske Vel og forberede dem til deres tilkommende Bestemmelse som Krigere til Lands og Vands*«. ⁵¹ Forslaget vandt tilslutning i kommissionen, men blev ikke realiseret i første omgang pga. krigen med England.

Forsvaret af fædrelandet var en statsborgers ædleste pligt. Engelstoft blev derfor fortalende for almindelig værnepligt; indtil 1848 var det her i landet en pligt, der kun hvilede på bondestanden. Anderledes i Frankrig, hvor en almindelig værnepligt blev et resultat af revolutionen, knæsat i lovgivningen i 1798. Engelstofts forestillinger på dette område tyder på impulser under opholdet i Frankrig. I hans øjne ville værnepligten skabe et universelt bånd mellem borgerklasserne samt sikre nationen mod at indslumre – som den hidtil havde gjort. ⁵²

I forordningen om de lærde skoler i 1809 hed det, at der så vidt muligt skulle undervises i gymnastik. I de to anordninger fra 1814 for folkeskolen henholdsvis på landet og i købstæderne samt det samtidige reglement for skolerne i København blev gymnastik gjort til et selvstændigt fag. Enhver lærer med de fornødne forudsætninger skulle en time om dagen – uden for almindelig skoletid – undervise i gymnastik på skolens øvelsesplads. Gymnastik blev også påbudt ved seminarieordningen af 1818. Selve undervisningen fulgte de retningslinjer, som Franz Nachtegall havde anvist – dvs. at undervisningen skulle bestå i »*Løbe-, Springe-, Klavre-, Svømme-, og militaire Øvelser*«. Lovgivningen lå på dette område tæt op ad Laurits Engelstofts tanker.

Disse tanker var præget af ideer om lighed på tværs af stænder og landsdele. Fælles militærtjeneste ville mindske modsætninger mellem borgerklasser; fælles våbenøvelser ville få beboerne til at lære hinanden bedre at kende på tværs af provinserne.⁵³ Muligvis har Engelstofts egne erfaringer spillet ind; han havde været underofficer i studenterkorpset ved Slaget på Rheden den 2. april 1801.⁵⁴ Samtidens kilder tegner et billede af en stor solidaritetsfølelse på tværs af de sociale klasser netop på den dag – det var i Engelstofts ånd. Hans forslag til en nationalopdragelse udtrykte forestillinger, der lignede dem, som Fichte på samme tidspunkt var talsmand for i sine *Reden an die deutsche Nation* på Berlin Universitet – at folk ikke skulle adskilles af grænser mellem klasser eller regioner, at nationen skulle være hel og udelte, og at alle nationens borgere skulle dannes i en fælles skoling.⁵⁵

Om den patriotiske Opdragelse understøttet ved sandselige Hielpemidler

Selvom mennesket forstår med forstanden, kan hjertet alligevel forblive koldt. Symbolske handlinger og politiske fester er derfor vigtige, for de kan styrke båndet mellem borger og stat. Gennem sanserne appellerer de til hjertet. Opdragelsen af statsborgeren bør afsluttes med en ungdomsfest, hvor det unge menneske træder ind i borgerskabets rækker efter endt uddannelse. En sådan højtidelighed ville være en belønning for god opførsel, sædelighed og flid. Den ville ifølge Engelstoft sætte et uudsletteligt præg på det unge menneske og lade »billeder af Pligt, Ære og Fædreland« fæste rod i den unges hjerte og erindring.

Denne borgerkonfirmation skulle finde sted omkring det syttende år, når ungdommen havde afsluttet den offentlige skole. Den skulle være for dem, der havde opnået den foreskrevne dannelse og ikke havde forset sig groft og derfor var »uværdig til Borgernavnets Ære og Rettigheder«.⁵⁶ Denne »Fædrelandsfest« skulle holdes hvert år ved midsummer. Den »Værdige og Rørende« ceremoni beskrives teatralisk af Engelstoft: ynglingen indmarch under »maiestætisk Musik«. På et alter for enden af pladsen, der var prydet med »Nationalflaget« og billeder af de borgerlige dyder, lå en lovbog som symbolet på fædrelandsfestens formål.

Efter en passende sang skulle en øvrighedsperson holde tale i statens navn til de kommende borgere. Engelstoft skitserede selv et forslag til talen – om fædrelandets sønner, der skulle indvies og derved udtrykke deres taknemmelighed mod fædrelandet for deres opdragelse til at blive medborgere, der »aldrig afsondre Eders private Fordeel fra det offentlige Vel«.⁵⁷ Herefter skulle alle ynglingene én efter én under sang og musik aflægge en højtidelig borgered på lovbogen og magistratspersonen erklære de unge for borgere. Efter et »tarveligt«⁵⁸ måltid kunne de unge udfolde sig i fysiske og militære øvelser. Afslutningsvis skulle alle råbe »leve Kongen, leve Fædrelandet«.⁵⁹ Herefter skulle familierne overtage festen og fejre den nye borger i deres midte.

Et sådant optrin, som Engelstoft her forestillede sig, kan med nutidens øjne forekomme en anelse komisk. Men ideen lå ikke langt fra den samtidige virkelighed. I Danmark er det bedst kendte eksempel den kongelige skuespiller, H. C. Knudsens *Dannebrogsvalfarter* i kølvandet på Slaget på Rheden og krigen med England 1807-1814.⁶⁰ På disse valfarter, der kom rundt i store dele af riget, blev der indsamlet pen-

ge til ofrene for krigen og til fordel for flåden. Optrinene i byerne var en blanding af patriotiske taler, fædrelandssange og *tableaux vivants*. Engelstofts inspiration har dog nok været fransk. I 1798 skrev han fra Paris til Grev Rosenkrone, at »Jeg for-sømmer aldrig at komme til Nationalfesterne. Skjønt den ene ligner saa temmelig den anden, saa har de dog altid Præg af Storhed og Patriotisme, som ikke kan op-høre at være interessant [...]«. ⁶¹

Borgerkonfirmationen var langt fra den eneste form for højtidelighed som Engelstoft forestillede sig til fremme af den nationale opdragelse til fædrelandsånd. ⁶² Festerne måtte have en »for Fædrelandet vigtig Gienstand« – og ikke være alt for hyppige. Han foreslog fire fester, der skulle fejres af hele det dansk-norske fædreland – samt en enkelt der kun burde gælde for Danmark: en Unionsfest (for Danmark og Norge), en Reformationsfest (for protestantismens indførelse), en Constitutionsfest (for enevældens indførelse) samt en fest på kongens fødselsdag. Danskerne skulle yderligere have en særlig frihedsfest, hvor de fejrede stavnsbåndets løsen. Denne skulle kun fejres i Danmark, da stavnsbånd kun havde været indført her og derved ikke kom nordmændene ved. Disse højtideligheder burde forbindes med nationale skuespil.

Engelstoft foreslog også en national kalender. ⁶³ I denne skulle alle dage være navngivet efter helte og store mænd i fædrelandets historie. Dette kalendersystem kunne bruges som udgangspunkt for folkeundervisningen i fædrelandets historie. Den lille Almanak blev realiseret i tidsskriftet *Historisk Calender*, som Engelstoft udgav fra 1814. Tidsskriftet var imidlertid uden vedvarende succes, og udgivelsen stoppede i 1817. ⁶⁴

Et andet forslag, der blev nævnt som særligt prisværdigt af tidens vigtigste smagsdommer, Knud Lyhne Rahbek: alle sogne skulle en gang om året på en højtidelig måde forny erindringen »om dem af sine Born, der fandt en ærefuld Død ved Fædrelandets Banner. Jeg forestiller mig, at i hver Sognekirke hæver sig en simpel Steen-colonne. Paa den eene Side staae indgraverede de faldne Krigeres Navn, som vare fødte i Sognet, med nøiagtige Opgivelse, naar og hvor de faldt. Dens Sider er prydet med Faner, Vaaben, Krands og andre Seiernes og Ærens Sindsbilleder«. ⁶⁵ På selve højtidssdagen skulle de faldnes navne oplæses, og præsten skulle holde en patriotisk prædiken; der skulle synges patriotiske sange og holdes optog. Engelstoft fremhævede, at man i Trondhjem havde opsat en tavle over de faldne fra den glørværdige 2. april 1801. ⁶⁶

Staten og opdragelsen

Laurits Engelstoft afsluttede sit værk med et kapitel om *Resultater og almindelige Betragtninger*. Her blev hovedtrækkene i hans nationale projekt opsummeret og statens rolle endnu engang fremdraget. Det kraftigste virkemiddel til at skabe fædrelandskærlighed var opdragelse og undervisning, og disse var et offentligt anliggende, ikke et privat, da den offentlige opdragelse kunne vende alle borgere i en for nationen ønskelig »grundretning«. Det ville skabe en ny forståelse imellem borgerne. Skolen skulle give »Nationalkarakteren Eenhed« og nedbryde alle »skadelige Vægge mellem Borgerklasser, idet den foreener dem under Opdragelsens fælles

Love«. Til sidst drog han atter et vigtigt tema frem: »oplyste Skribenter trænger igennem Fordommenes tykke Mørke«. Filosoferne tænkte nyt, men staten havde magten. Engelstoft tilskyndede til et samspil mellem lærdom og magt, så ungdommen kunne erhverve en uddannelse, der ville overvinde alle fordomme.⁶⁷

Lykkedes det?

Tanker om nationen og en nations fælles sprog og kultur var i front omkring år 1800 i store dele af Europa. Herder og Fichte var de store navne. Laurits Engelstoft sugede til sig under dannelsesrejsen i det tyske og franske, og et vigtigt resultat i dansk sammenhæng blev hans værk om Nationalopdragelsen fra 1808. Tre ting var interessante: Engelstofts klare overbevisning om skolens/opdragelsens betydning for en national udvikling i en moderne stat; Engelstofts systematisering af nationale værdier og dermed prioritering af skolens fag (sproget, geografien, historien); Engelstofts tro på den offentlige skole som lighedsskabende institution – i forlængelse af Rousseaus ideer.

Trods krig og kapring nåede tankerne også over Skagerrak, hvor de blev bemærket i dele af det norske borgerskab. Under grundlovsforhandlingerne på Eidsvoll i april 1814 blev fremlagt et forslag om, at norske drenge fra 13 års alderen skulle trænes til fædrelandets forsvar ved gymnastiske og militære øvelser. Læsningen i skolen skulle dyrke fædrelandets geografi og historie og her især fortidens helte og deres fædrelandske gerninger. Realiseringen af disse og lignende forslag lod dog vente på sig lidt endnu i den unge norske nation.⁶⁸

Lidt efter lidt fik skolen i Danmark en national betydning. Undervisning i dansk geografi og historie fik i både folkeskole og latinskole en stedse stærkere position i løbet af 1800-tallet. C.F. Allens *Haandbog i Fædrelandets Historie med stadigt Henblik på Folkets og Statens indre Udvikling* udkom i 1840 og blev tre år senere – i forkortet og forenklet skikkelse – også til en skolebog. Det var ikke kongehuset, men folket og fødelandet, der her var hovedsagen. Gymnastik blev obligatorisk i folkeskolen fra 1828. Dansk litteraturhistorie – og skandinavisk – fik større råderum også i latinskolerne fra forsøgsordningen i 1845. Sangundervisningen fik et patriotisk præg allerede før Treårskrigen. Den nationale bevidsthed blev vakt i kampen for de dansksindede i Slesvig; den sønderjyske sag blev inspiration i skolerne efter nederlaget i 1864. Den nationale opdragelse fik sin fulde udfoldelse med det såkaldte Sthyrskes cirkulære af 6. april 1900 om undervisningen i folkeskolen.

Historikeren Johannes Steenstrup (1844-1935) skrev i 1889, at »Dersom vi herhjemme skred til at optrykke ældre pædagogiske Skrifter, saaledes som man har begyndt i Frankrig, burde dette Skrift [Tanker om Nationalopdragelsen] have en Forrang. – Dette Skrift klinger helt igennem vægtigt og fyldigt; det taler mandigt, uden Kunst og Prunk, og danner en ganske karakteristisk Modsætning til den hyppige Ralsen med store Ord i Samtidens Skrifter. [...] Det er Aanden fra Napoleonstiden, som præger Bogen, men overordentlig meget af, hvad her fremsættes, er senere, eller sidst og nylig, netop gaaet ind som Led af den almindelige Borgeropdragelse.«⁶⁹

Det er næppe for dristigt at konkludere, at Laurits Engelstoft med skriftet *Tanker om Nationalopdragelsen* fik held til at udstikke lange linjer i skolens og opdragel-

sens historie i det danske samfund i 1800-tallet. Han var slet ikke alene om det. Men hans skrift var en vigtig del af portalen til den nye, nationale skole i Danmark.

Noter

1. Wegener, C. F.: Biographiske Antegnelser om Laurids Engelstoft, 1852 s. 55.
2. Conrad fremhæver, at begge var inspireret af Engelstoft og Fichte. Conrad, Flemming: Smagen og det Nationale. 1996, s. 102-4 samt s. 113.
3. Boisen, P. O.: Forsøg til en Fædrelands-Katechismus eller kort Indbegreb af Pligterne mod Konge og Fædreland. 1811. A. S. Ørsted skrev i Dansk Litteratur-Tidende for 1811, No. 45 (s. 712-13), at Boisen synes at have haft Engelstofts ønske om en Borgerkatekismus for øje.
4. Larsen, Joakim: Bidrag til Den danske skoles historie. Bind 2, København 1984 [1893], s. 188.
5. Johannsen, Lena: Dansk litteratur fra 1800-tallet – en oversigt. Tønder Gymnasium og HF, findes på <http://fc.toender-gym.dk/~fm/1800tal/digter/hslj.htm>.
6. Jørgensen: Humanistisk videnskab og dannelse, 2000, s. 95.
7. Wegener 1852, s. 14.
8. En del af Engelstofts breve er udgivet i C. F. Allen (udg.): Udvalg af Laurids Engelstofts Skrifter. Tredje bind. København 1862; jf. ligeledes Wegener 1852, s. 56. Af anden litteratur om Engelstoft kan nævnes: Steenstrup, Johannes: Historieskrivningen i Danmark i det 19. århundrede. 1889 (s. 112-21); E. C. Werlauff: Erindringer af mit liv. 1910; Vedel Simonsen og E. C. Werlauff i Fra Fyens fortid II. 1916; P. K. Thorsen: Afhandlinger og breve III. 1930; Ellen Jørgensen: Historiens studium i Danmark i det 19. århundrede. 1943; Kornerup, Bjørn: Det kgl. Danske Selskab for Fædrelandets Historie. 1945. Engelstofts papirer findes på det Kgl. Bibliotek og på Rigsarkivet.
9. Allen, C. F.: Udvalg af Laurids Engelstofts Skrifter. 1862, s. 259-60.
10. Engelstoft 1862, s. 158.
11. Engelstoft 1862, s. 160.
12. Jørgensen 2000, s. 123.
13. Engelstoft 1862, s. 192.
14. Wegener 1852, s. 29.
15. Wegener 1852, s. 32 og 38.
16. Bogen blev genudgivet i 1899 af *vor Ungdom* med forord af C. A. Trier og med fyldige citat fra Johannes Steenstrup.
17. Jørgensen 2000, s. 123.
18. Rousseau, J. J.: Discourse on political economy. 1994, s. 21ff.
19. Engelstoft, Laurits: Tanker om Nationalopdragelsen betragtet som det virksomste Middel til at fremme Almeenaand og Fædrelandskiærlighed. 1808, s. 13.
20. Ole Feldbæk kommer ind på skellet mellem det kosmopolitiske og det etniske fædreland i Feldbæk, Ole: Fædreland og indfødsret – 1700-tallets danske identitet, i Feldbæk, Ole (red.): *Dansk identitets-historie*, bind 1, 1991, s. 111-230.
En uddybende gennemgang af de tre begreber, se Glenthøj, Rasmus: Dansk national identitet 1807-1814. Speciale ved Københavns Universitet 2003, s. 31-38.
21. Engelstoft 1808, s. XVIII-XIX.
22. Se specielt Engelstoft 1808, s. 47-52. Opfattelsen af tysk som fordærv for det danske sprog var et udbredt synspunkt i det danske borgerskab. Ewalds ord fra *Harlekin Patriot* (1772) om, at »Al vor For-træd er tydsk« blev flittigt citeret i samtiden.
23. Engelstoft 1808, s. 24 og 42.
24. Kombinationen af disse to begreber er netop hvad filosofen og sociologen Ernest Gellner i *Nations and Nationalism* (1983) betegnede som det nationalistiske princip.
25. Engelstoft 1808, forordet samt s. 17-19, 27, 39.
26. Dette begreb stammer fra den marxistiske historiker Benedict Anderson (*Imagined Communities*, 1983). Det »forestillede fællesskab« er for Anderson ækvivalent med nationen. Årsagen til, at det bliver betegnet som »forestillet« er, at kun få af nationens medlemmer kender, har mødt eller hørt om de andre medlemmer.
27. Korsgaard, Ove: Kampen om Folket. Et dannelsesperspektiv på dansk historie gennem 500 år. København 2004.
28. Engelstoft 1808, s. 44-45, s. 52-53.
29. Engelstoft 1808, s. 47.
30. Københavns Universitet udskrev i 1815 en prisopgave om det danske sprogs historie og aktuelle situation i Slesvig. Ifølge historikeren Knud Fabricius (1875-1967) var Laurits Engelstoft ophavsmand

- den og H. C. Knudsens patriotiske handlinger. København 2001; Lyngby, Thomas: Skuespilleren H. C. Knudsens patriotiske offensiv efteråret 1813: et forspil til Eidvoll. Trykt i Skougaard, Mette (red.): Norgesbilleder: dansk-norske forbindelser 1700-1905. København 2004; Neiiendam, Robert: Skuespiller og Patriot. Uddrag af H. C. Knudsens Dagbøger. København 1925.
61. Engelstoft 1862, s. 249-50.
 62. Engelstoft 1808, s. 233.
 63. Engelstoft havde allerede fremført denne idé i Statspædagogisk Forsøg i 1802. Ideen havde her medført en stor opmærksomhed jf. Rahbek i Danske Tilskuer, 1802 II, S. 737-52; Abrahamson i Danske Tilskuer, 1803 I, s. 5-14; P. A. Wedel i Minerva, 1803, III, s. 233-259.
 64. Wegener 1852, s. 70-2 samt Horstbøll 1992, s. 112.
 65. Engelstoft 1808, s. 259-60.
 66. I Odden kirke hængte man en tavle til minde om de menige matroser, som faldt ved søslaget den 22. marts 1808, mens man på kirkegården rejste et mindesmærke. Ligeledes i 1808 blev der rejst et monument på Store Magleby kirkegård over de sømænd, der faldt under en træfning ud for Falsterbo. Disse mindesmærker er eksempler på at kunsten kunne anvendes til at fremme den »patriotiske tænke måde«. Engelstofts ønske, at »ogsaa Konsten indvie sig til Fædrelandet hellige Tieneste, og be-
tragte denne som sit høieste og skønneste Formaal« (Engelstoft 1808, s. 262-3). Der burde derfor rejses et væld af mindetegn eller symboler, der henledte erindringen på fædreland, borgerværd og borgerpligt. Disse »ærens templer« skulle være åbne for alle klasser og dermed minde alle danskere om deres fælles fædreland.
 67. Engelstoft 1808, s. 295.
 68. Olav Christensen: En nasjonal identitet tager form. Etniske og nasjonalkulturelle avgrænsninger, i: Øystein Sørensen (red.): Jakten på det norske. Perspektiver på udviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet. Oslo 1998, s. 71ff.
 69. Tanker om Nationalopdragelsen blev ikke genoptrykt; det blev derimod Engelstofts skrift fra 1802, Et Statspædagogisk Forsøg. Det blev genudgivet af det pædagogiske tidsskrift Vor Ungdom i 1899.

Rasmus Glenthøj (f. 1977). Cand. mag. i historie og filosofi fra Københavns Universitet december 2003 med speciale om Dansk national identitet i borgerskabet 1807-1814. Forskningsassistent ved Dansk Folkemindesamling samt udstillingsredaktør ved Det Kongelige Bibliotek. Tidligere tilknyttet Dansk Skolemuseum og ansat ved Historiens Hus.